

ПРИЗРЕНСКА БОГОСЛОВИЈА:
ЖИВОТ, МИСИЈА, ДОПРИНОС
150 година од оснивања (1871–2021)
10 година од обнове рада у Призрену (2011–2021)

ЕПАРХИЈА РАШКО-ПРИЗРЕНСКА

ПРИЗРЕНСКА БОГОСЛОВИЈА: ЖИВОТ, МИСИЈА, ДОПРИНОС

150 година од оснивања (1871–2021)

10 година од обнове рада у Призрену (2011–2021)

Зборник радова

Уређивачки одбор

Епископ рашко-призренски Теодосије
Проф. др Драган Станић, председник Матице српске
Проф. др Валентина Питулић
Др Александра Новаков
Мр Живојин Ракочевић
Протојереј Дејан Крстић
Јеромонах Исидор (Јагодић)
Дејан Ристић

Уредници

Др Александра Новаков,
проф. др Валентина Питулић, Дејан Ристић

Рецензенти

Јеромонах Исидор (Јагодић), протојереј Дејан Крстић,
проф. др Славиша Недељковић, др Александра Новаков,
проф. др Валентина Питулић, проф. др Владислав Пузовић, Дејан Ристић,
др Иван Ристић, доц. др Урош Шешум

Публиковање ове књиге омогућило је
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

ПРИЗРЕНСКА
БОГОСЛОВИЈА:
ЖИВОТ, МИСИЈА, ДОПРИНОС

150 година од оснивања (1871–2021)
10 година од обнове рада у Призрену (2011–2021)

Зборник радова

Призрен – Нови Сад
2021

САДРЖАЈ

Епископ Теодосије (Шибалић) У СУСРЕТ ЈУБИЛЕЈУ	7
† Патријарх српски Иринеј (Гавриловић) СЛОВО ПРИЗРЕНСКИМ БОГОСЛОВИМА	9
Иван Негришорац КОСОВО ЈЕ СРПСКИ ЗИД ПЛАЧА И ДОМОСТРОЈ СПАСЕЊА	17
Јован Делић ЛИТИЈЕ – НЕНАСИЉЕМ У ОДБРАНИ СВЕТИЊА	23
† Митрополит Амфилохије (Радовић) ПРИЗРЕНСКИ ЋАК ПАТРИЈАРХ ГАВРИЛО ДОЖИЋ, ПОВОДОМ 70-ГОДИШЊИЦЕ УПОКОЈЕЊА	28
† Епископ Атанасије (Јевтић) СВЕТИ ЈУСТИН ЋЕЛИЈСКИ, ПРОФЕСОР БОГОСЛОВИЈЕ У ПРИЗРЕНУ, САВ ЈЕ БИО БЛАГОВЕСТ И БЛАГОВЕСНИК	32
Епископ Максим (Васиљевић) ЗЕНИЦА РАЂЕНОГ ОКА И ГНЕЗДО НЕЗАЛАЗНЕ ЛЕПОТЕ	35
Милутин Тимотијевић ПАТРИЈАРХ ПАВЛЕ И ПРИЗРЕНСКА БОГОСЛОВИЈА	46
Радмила Радић СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА, БИЛАНС ОСМОГ ВЕКА	59
Велибор Џомић ЦРКВЕНОПРАВНИ И ПРАВНИ ПОЛОЖАЈ БОГОСЛОВИЈА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ	83
Будимир Кокотовић ПАТРИЈАРХ СРПСКИ ИРИНЕЈ – ЋАК, ПРОФЕСОР, РЕКТОР И ДОБРОТВОР ПРИЗРЕНСКЕ БОГОСЛОВИЈЕ	104
Ивана Женарју Рајовић ЗНАЧАЈ СИМЕ АНДРЕЈЕВИЋА ИГУМАНОВА У ВЕРСКОЈ ОБНОВИ РАШКО-ПРИЗРЕНСКЕ ЕПАРХИЈЕ	118
Оливера Радић БОГОСЛУЖБЕНЕ КЊИГЕ – ДАР СИМЕ ИГУМАНОВА, САЧУВАНЕ У ЦРКВАМА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ ДО ДАНАС	133
Зорица Пелеш СИМА АНДРЕЈЕВИЋ ИГУМАНОВ (1804–1882) ВЕЛИКИ ПРОСВЕТНИ ДОБРОТВОР	149
Владислав Пузовић О НАУЧНОМ РАДУ ПРОТЕ СТЕВАНА ДИМИТРИЈЕВИЋА	158
Александра Новаков ПРИЗРЕНСКИ БОГОСЛОВИ (1871–1912) – СТРАДАЛНИЦИ И МУЧЕНИЦИ	167
Урош С. Шешум УСПЕХ ПРИЗРЕНСКЕ БОГОСЛОВИЈЕ У СТВАРАЊУ СВЕШТЕНИЧКОГ И УЧИТЕЉСКОГ ПОДМЛАТКА У СТАРОЈ СРБИЈИ 1871–1896	202

Сунчица Денић СРПСКИ ПИСЦИ СА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ, УЧЕНИЦИ И НАСТАВНИЦИ ПРИЗРЕНСКЕ БОГОСЛОВИЈЕ С КРАЈА XIX И ПОЧЕТКА XX ВЕКА.....	231
Јасна Љ. Парлић Божовић ОСВРТ НА ПЕДАГОШКИ РАД ПРИЗРЕНСКЕ БОГОСЛОВИЈЕ.....	243
Борисав Челиковић ДОПРИНОС ПРОФЕСОРА И ЂАКА ПРИЗРЕНСКЕ БОГОСЛОВИЈЕ АНТРОПОГЕОГРАФСКИМ И ЕТНОГРАФСКИМ ИСТРАЖИВАЊИМА	262
Радмила Тонковић „БЕЛИ” РУСИ У ПРИЗРЕНСКОЈ БОГОСЛОВИЈИ	279
Ана Савић БИБЛИОТЕКА ПРИЗРЕНСКЕ БОГОСЛОВИЈЕ: ПОТПОРА ОСТВАРИВАЊУ ДУХОВНЕ, ПРОСВЕТНЕ И КУЛТУРНЕ МИСИЈЕ БОГОСЛОВИЈЕ У СТАРОЈ СРБИЈИ	293
Зефир Зурапи ПЕТАР КОСТИЋ И ГОРАНЦИ.....	302
Славиша Недељковић АРХИМАНДРИТ ИЛАРИОН ВЕСИЋ И ПРИЗРЕНСКА БОГОСЛОВИЈА (1891–1896)	309
Валентина Питулић ЗНАЧАЈ ИВАНА СТЕПАНОВИЧА ЈАСТРЕБОВА У РАДУ ПРИЗРЕНСКЕ БОГОСЛОВИЈЕ И ОЧУВАЊУ НЕМАТЕРИЈАЛНЕ КУЛТУРЕ СРБА У ПРИЗРЕНУ И ОКОЛИНИ.....	325
Бошко Ј. Сувајдић ЗНАЧАЈ ФОЛКЛОРНЕ ЗБИРКЕ И. С. ЈАСТРЕБОВА У XXI веку	335
Владан Виријевић ПРИЗРЕНСКА БОГОСЛОВИЈА ТОКОМ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА (1914–1918).....	348
Иван Ристић СВАКОДНЕВНИ ЖИВОТ УЧЕНИКА ПРИЗРЕНСКЕ БОГОСЛОВИЈЕ ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА.....	356
Биљана Љ. Мандић О ХОРСКОМ ПЕВАЊУ У ПРИЗРЕНСКОЈ БОГОСЛОВИЈИ ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА: ДОПРИНОС РАЗВОЈУ ОПШТЕ МУЗИЧКЕ КУЛТУРЕ.....	375
Синиша Јелушић СЕЂАЊА АРХИМАНДРИТА ЈОВАНА РАДОСАВЉЕВИЋА – ИСТОРИЈА, ПРИЧА, ЛИЧНОСТ	391
Дамјан С. Божић ПРИЗРЕНСКА БОГОСЛОВИЈА КРОЗ ПРАВОСЛАВЉЕ, НОВИНЕ СРПСКЕ ПАТРИЈАРШИЈЕ	407
Петар Ристановић УТИЦАЈ ПОЛИТИЧКИХ ПРИЛИКА У САП КОСОВО (1968–1990) НА СТАЊЕ У ЕПАРХИЈИ РАШКО-ПРИЗРЕНСКОЈ И БОГОСЛОВИЈИ У ПРИЗРЕНУ	420

Ђорђе Стојисављевић ПРИЗРЕНСКА БОГОСЛОВИЈА – КРСТОНОСНА НАСТАВНИЦА СВЕТОСАВСКЕ ПРОСВЕТЕ (1990–2020).....	435
Живојин Ракочевић ЗБЕГ У БОГОСЛОВИЈИ: ПОСЛЕДЊЕ ГОДИНЕ АУТЕНТИЧНОГ ПРИЗРЕНА (1999 – 2004)	445
Стефан Радојковић УЛОГА БОГОСЛОВИЈЕ СВ. КИРИЛА И МЕТОДИЈА У ОПСТАНКУ СРБА СА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ (1999–2004).....	451
Дејан Крстић ПРИЗРЕНСКА БОГОСЛОВИЈА У НИШУ (1999–2021).....	469
Исидор (Јагодић) ДЕСЕТ ГОДИНА РАДА ОБНОВЉЕНЕ БОГОСЛОВИЈЕ СВ. КИРИЛА И МЕТОДИЈА У ПРИЗРЕНУ.....	477
Дејан Ристић ХИМНОГРАФСКО СТВАРАЛАШТВО ПРОФЕСОРА И ЂАКА ОБНОВЉЕНЕ ПРИЗРЕНСКЕ БОГОСЛОВИЈЕ	487
Славко Зорица СЕДАМ ГОДИНА УЗ ОБНОВЉЕНУ ПРИЗРЕНСКУ БОГОСЛОВИЈУ (2013–2020)	495
Милутин Тадић БОГОСЛУЖБЕНИ СУНЧАНИ ЧАСОВНИК: ПРОЈЕКАТ ЗА ПРИЗРЕНСКУ БОГОСЛОВИЈУ	499
Велимир Михаиловић ПРИЗРЕНСКА БОГОСЛОВИЈА, ВЕК ОД ЗАВРШЕТКА ВЕЛИКОГ РАТА.....	515

✧ ПРИЛОГ ✧

Слово младих богослова

Страхиња Шабих МИСИЈА И ДОПРИНОС ПЕСМЕ У ЖИВОТУ И РАДУ ПРИЗРЕНСКЕ БОГОСЛОВИЈЕ	527
Жарко Перић ИЗДАВАЧКА ДЕЛАТНОСТ ПРИЗРЕНСКЕ БОГОСЛОВИЈЕ	534
Душан Ковачевић ПОСЕТЕ И ГОСТОВАЊА У ПРИЗРЕНСКОЈ БОГОСЛОВИЈИ ОД ЊЕНЕ ОБНОВЕ 2011. ДО 2020. ГОДИНЕ.....	549
Димитрије Николић САРАДЊА ОБНОВЉЕНЕ ПРИЗРЕНСКЕ БОГОСЛОВИЈЕ СА КУЛТУРНИМ ИНСТИТУЦИЈАМА	559
Јован Филимоновић ПОКЛОНИЧКО-ДИДАКТИЧКА ПУТОВАЊА ПРОФЕСОРА И ЂАКА ОБНОВЉЕНЕ ПРИЗРЕНСКЕ БОГОСЛОВИЈЕ У ХИЛАНДАР И ОСТАЛЕ СВЕТОГОРСКЕ МАНАСТИРЕ	567

Петар Ристановић
Институт за српску културу
Приштина – Лепосавић

УТИЦАЈ ПОЛИТИЧКИХ ПРИЛИКА У САП КОСОВО (1968–1990) НА СТАЊЕ У ЕПАРХИЈИ РАШКО-ПРИЗРЕНСКОЈ И БОГОСЛОВИЈИ У ПРИЗРЕНУ

Сажетак: У раду је анализиран положај Епархије рашко-призренске и Богословије Св. Ђирила и Методија у Призрену за време периода албанске доминације у Социјалистичкој Аутономној Покрајини (САП) Косово, од усвајања амандмана на Устав Југославије 1968. године, па до доношења новог Устава Србије 1990. године. Циљ рада је да расветли на који начин су политичке околности у покрајини, посебно интензивни процес албанизације током седамдесетих и спорови покрајинског и републичког руководства током осамдесетих година, утицале на живот Богословије и Српске православне цркве (СПЦ). Раd је написан на основу објављене и необјављене архивске грађе, периодике и релевантне литературе.

Кључне речи: Српска православна црква, Епархија рашко-призренска, Богословија у Призрену, САП Косово, албанизација, косовско питање.

Социјалистичка Федеративна Република Југославија (СФРЈ) средином шездесетих година XX века ушла у процес дубоког унутрашњег преображаја, чији је темељ била идеја децентрализације одлучивања и завођење суштински конфедералног уређења. Усвајањем амандмана на Устав СФРЈ 1967, 1968. и 1971, као и доношењем новог Устава 1974. године, створена је (кон)федерација¹ шест практично независних република-нација и две аутономне покра-

¹ СФР Југославија је у Уставу из 1974. била дефинисана као „социјалистичка федеративна заједница”, тј. федерација. Међутим, у њеном уређењу су постојали бројни конфедерални елементи. Креатори тог система су сматрали да ће у будућности доћи до продубљивања самосталности федералних јединица, што би неминовно значило и формалну конфедерализацију државе. Због тога се може рећи да је Југославија утемељена на Уставу из 1974. била прелазна етапа ка будућој конфедерацији, па отуда и термин (кон)федерација.

јине (АП). Иако су АП Косово и Метохија² и АП Војводина формално биле у саставу Србије, у пракси од усвајања уставних амандмана (VII–XIX) 1968. и (XX–XLII) 1971. године није било битних разлика између њихових и републичких права и надлежности. Такви односи су потврђени Уставом из 1974, због чега се у литератури често наводи да су покрајине биле „републике по свему осим по имену”³

Прокламовани циљ архитектата новог југословенског система, окупљених око Едварда Кардеља, био је да се обрачунају са државним централизмом и обезбеде да он никада поново не буде успостављен.⁴ Иако је говорено о спречавању било чије хегемоније, у пракси је било јасно да је циљ онемогућавање превласти најбројније, српске нације. Србију је требало спутати, а корисно оруђе за остваривање тог циља је било давање практичне самосталности њеним покрајинама.

Победа Кардељевог принципа (кон)федералне Југославије значила је неизбежан обрачун са централистичком струјом у партији, оличеном у потпредседнику СФРЈ Александру Ранковићу.⁵ На Брионском пленуму, 1966. године, Ранковић је оптужен за „деформације УДБ-е”, које су биле најизраженије у АП Косово и Метохија. Јосип Броз Тито и вође победничке струје у Савезу комуниста Југославије (СКЈ) савезнике у обрачуну са Ранковићем на Косову и Метохији су пронашли у групи албанских политичара (тзв. Ђаковачкој групи⁶) који су након пленума фактички преузели апсо-

² Након Другог светског рата простор данашњег Косова и Метохије је административно заокружен као Аутономна косовско-метохијска област (АКМО), 1945. године. Данашње границе је добио 1. јануара 1960. када су му прикључени област око насеља Лепосавић и Лешак, и јужна падина Копаоника. Након доношења Устава СФРЈ 1963, аутономна област је уздигнута у ранг покрајине, са званичним именом АП Косово и Метохија. Име је поново промењено у САП Косово, усвајањем уставних амандмана 1968. године. Назив АП Косово и Метохија је враћен након усвајања новог устава Србије, 1990. године.

³ N. Malcolm, *Kosovo. A Short History*, New York University Press 1999, 327; M. Vickers, *Between Serb and Albanian*, University of California Press 1998, 188; T. Džuda, *Srbi: istorija, mit i razbijanje Jugoslavije*, Dan Graf, Beograd 2003, 135; B. Magaš, *The Destruction of Yugoslavia: Tracking the Break-Up 1980–1992*, Verso, London – New York 2003, 10; итд.

⁴ В. Petranović, М. Zečević, *Jugoslovenski federalizam. Ideje i stvarnost. Tematska zbirka dokumenata. Drugi tom 1943–1986*, Prosveta, Beograd 1987, 506–508.

⁵ М. Пиљак, „Брионски пленум 1966. године. Покушај историографског тумачења догађаја”, *Токови историје* бр. 1 (2010), 73–95.

⁶ Ђаковачку групу је чинила група функционера Албанаца, пореклом из Ђаковице и околине, чији су старији чланови период између два светска рата провели у Албанији. Након окупације Југославије вратили су се на Косово и учествовали у организовању партизанске борбе, са обе стране југословенско-албанске границе. Након рата, ђаковачка

лутну власт у покрајини.⁷ Све до уставних промена 1989. српски кадрови су сразмерно уделу Срба у становништву покрајине учествовали у раду покрајинских институција, али су положаје користили само за остваривање привилегија, не покушавајући да доведу у питање политику која је вођена.

Национално питање у Југославији је први пут после рата отворено 1959. године, када је најављена убрзана национална и политичка еманципација припадника националних мањина (народности, како су касније називане), међу њима и Албанаца.⁸ Преузимање потпуне политичке контроле над покрајином од стране групе Албанаца у руководству Покрајинског комитета (ПК) Косова 1966–1968. било је резултат националне политике СКЈ и политичких превирања у врху партије (обрачун са Ранковићевом струјом).

У покрајинском руководству АП Косово и Метохија обећање самосталности и националне еманципације схваћено је као прилика да покрену питање прерастања покрајине у седму југословенску републику.⁹ Током дискусија око уобличавања амандмана на Устав СФРЈ 1967–1968, о овој идеји је озбиљно разговарано у државном руководству.¹⁰ Подршку је дало више политичара из Србије.¹¹ Из покрајине су истицали да би проглашење републике допринело бржем смањивању њиховог економског заостајања у односу на остатак СФРЈ, што би допринело даљој еманципацији Албанаца. Иако су доминирала економска образложења, конкретни захтеви упућивани из покрајине јасно показују да су кључни били национални мотиви. Четири најважнија захтева су била да покрајина постане република (следећи догму о праву народа и народности на самоопредељење, *до ошцејљења*), да добије устав (попут оста-

група је постала својеврсни политичко-интересни клан, из кога су долазили најугицајнији покрајински политичари и функционери. Најистакнутији чланови групе су били Фадиљ и Мехмет Хоца, Цавид Нимани, Имер Пуља, Вели Дева, Џевдет Хамза, Пајазит Нуши, Махмут Бакали и други. И. Вукадиновић, *Аутономија Косова и Метохије у Србији (1945–1969)*, докторска дисертација, Филозофски факултет у Београду, Београд 2020, XI.

⁷ Архив Југославије (АЈ), фонд Кабинет председника републике (837) П-2/316, Пријем делегације АП Косова и Метохије, 23. фебруар 1967.

⁸ М. Гагаловић, *Косово и Метохија у државној политици Југославије 1958–1965*, Институт за савремену историју – Друштво историчара Србије, Београд 2016, 76.

⁹ Архив Србије (АС), фонд Централни комитет Савеза комуниста Србије (ћ2) кутија 16, Стенографске белешке са 9. седнице Извршног комитета (ИК) ЦК СК Србије, одржане 13. марта 1967, излагање Аслана Фазлијуа.

¹⁰ М. Живковић, „Посета Јосипа Броза Тита Косову и Метохији 25–28. марта 1967. године”, *Башићина* св. 30 (2011), 144–146.

¹¹ АЈ, 837 П-1/130, 16, Стенографске белешке са састанака одржаног 20. марта у Ужичкој 15.

лих република) уместо дотадашњег статута, да се дозволи употреба албанске заставе као заставе албанске народности и да се из назива покрајине избаци реч „Метохија”. У кругу руководиоца око Ј. Б. Тита и Кардеља одлучено је да се захтев за проглашење републике остави по страни, док су остали прихваћени. Као реакција, крајем новембра 1968. дошло је до масовних, насилних демонстрација Албанаца у више градова покрајине и западне Македоније, током којих је захтевано проглашење републике, а чули су се и повици са захтевима за уједињење са Албанијом.¹²

Гушење демонстрација брзом реакцијом војске и полиције, и страх покрајинских лидера да би инсистирање на проглашењу републике у том тренутку могло да угрози њихове позиције, утицали су на дефинисање политике која је током наредне две деценије вођена у покрајини. Као главни циљ постављено је очување и продубљивање самосталност у односу на Србију, и истовремено стварање околности таквих да у следећем кругу уставних промена¹³ проглашење републике буде логичан корак, потврђивање фактичке ситуације на терену.¹⁴

Да би тај циљ био остварен, започео је процес интензивне албанизације, тј. наметања доминантно албанског идентитета покрајини и брисање и потискивање свих других идентитета, првенствено српског. Симболично, најава такве политике је било мењање имена покрајине, када је уставним амандманом VII 1968. године из назива избачена реч „Метохија”.¹⁵ Званично образложење је било да нови назив одражава начин на који покрајину називају сви њени грађани.¹⁶ У ствари, брисање назива који директно упућује на српски и православни идентитет било је само најава политике коју ће водити руководство покрајине. Таква политика неминовно је у посебно тежак положај довела СПЦ, односно њену Епархију рашко-призренску, чија се територија у великој мери поклапа са територијом покрајине.

¹² М. Гагаловић, *Бурна времена. Косово и Метохија у државној политици Југославије 1966–1969*, Институт за савремену историју, Београд 2018, 165–170.

¹³ У комунистичкој Југославији промене устава су биле честе. Након окончања Другог светског рата Устав Федеративне Народне Републике Југославије је усвојен 1946. године. Темељно је измењен уставним законом из 1953. године. Потом је 1963. донесен Устав којим је усвојено и ново име државе, СФРЈ. Карактер овог устава је темељно измењен усвајањем амандмана 1967, 1968. и 1971. године. Нови Устав је донесен 1974, а амандмани на њега су усвајани у два наврата, 1981. и 1988. године.

¹⁴ П. Ристановић, *Косовско питање 1974–1989*, Информатика–Прометј, Нови Сад 2019, 55.

¹⁵ В. Petranović, М. Zečević, n. d., 414.

¹⁶ R. Rajović, *Autonomija Kosova: istorijsko-pravna studija*, Ekonomika, Beograd 1985, 293.

Положај СПЦ у комунистичкој Југославији је био тежак. Црква је сматрана за један од стубова старог режима, са којим се требало разрачунати. Током трајања револуционарног терора неколико десетина свештеника и монаха је убијено, а знатно више је судски кажњено. Највећи део црквене имовине је национализован, народ је обесхрабриван да одлази у храмове и упражњава верске обреде, а свештеници који су покушавали да одрже веру у народу и поново га приближе цркви сматрани су за „унутрашње непријатеље”. Током педесетих година кривично гоњење је постало ређе, али је примера било све до осамдесетих. Најпознатији су осуде митрополита црногорско-приморског Арсенија (Брадваревића) из 1954. и суђење епископу жичком Василију (Костићу) 1971. године.¹⁷

Са свим овим проблемима суочила се и Епархија рашко-призренска. У извештају Синода СПЦ, упућеном Сабору, из 1947. године, наводи се да су манастири у Рашко-призренској епархији „претрпели много штете: зиратна земља им је скоро сва одузета, шуме посечене и попаљене, виногради и воћњаци посечени и упропашћени”.¹⁸

Због односа комунистичких власти према Цркви и хроничног недостатка новца, ситуација се није много поправила до средине шездесетих. Многе парохијске цркве су и даље биле у рушевинама, док су представници власти онемогућавали да се на њиховим темељима служи литургија. Због тога у читавим парохијама није било места где би се могло одржати богослужење.¹⁹

Као горући проблем СПЦ након рата наметнуло се питање образовања нових свештеника, јер су многе парохије, посебно на тлу некадашње Независне Државе Хрватске, остале без њих. Од пет богословија, у Сремским Карловцима, Битољу, Сарајеву, на Цетињу и у Призрену, 1946. није радила ниједна.²⁰ Синод СПЦ је још у мају 1945. одлучио да се отвори Богословија Светих Ђирила и Методија у Призрену. Министарство просвете Србије је одлуку којом је дозвољено отварање донело тек у фебруару 1947. Рад у

¹⁷ АЈ, 837 II-5-d/80, Информација РСУП о деловању унутрашњег непријатеља и страних обавештајних служби у СР Србији, 10. 1. – 7. 4. 1972. (Строго поверљиво).

¹⁸ Архив Српске православне цркве (АСПЦ), Архив Синода, ф. III, бр. 16/1947.

¹⁹ *Шийтарски јеноцид над Србима у 20. веку. Документи Архиве Епархије рашко-призренске и косовско-метохијске*, ур. Славица Радомировић, Епархија рашко-призренска, Грачаница–Београд 2008, 163–164.

²⁰ С. Јовић, *Ушамничена црква. Стирање свештенства Српске православне цркве од 1945. до 1985.* Књижевно друштво Свети Сава, Београд 2007, 22.

Богословији је коначно отпочео током октобра 1947.²¹ Захваљујући заменику ректора Петку Трифуновићу и протојереју Милану Трифуновићу, који су остали у Призрену током читавог рата, сачуван је део намештаја, библиотеке, архива и других вредних предмета.²² То је омогућило обнову рада и поред великих проблема са финансијама, регулисањима права и обавеза запослених, снабдевањем намирницама, дрвима за огрев... Посебно тешко Богословију је погодила национализација Задужбине Симе Андрејевића, у Београду, и скоро 11 хектара земље.²³

Током педесетих и шездесетих Богословија у Призрену је делила судбину Епархије. Ученици и професори живели су у старим, запуштеним зградама, подигнутим још у турском периоду и оштећеним током ратова. Од три ученичке спаваонице грејала се само једна. Недостајали су станови за професоре. Тоалети су били неусловни, а често је и храна била оскудна.²⁴ Свакодневни живот професора и ученика додатно је отежавала званична политика борбеног атеизма, која је утицала на однос многих Призренаца према њима. Нетрпељивост су најчешће исказивали млади, средњошколци, одгајани у духу комунистичке идеологије.

Иако је Призрен важио за знатно толерантнију средину од неких других насеља Косова и Метохије, и у њему је долазило до националистичких испада Албанаца. Епископ рашко-призренски Павле (Стојчевић)²⁵ више пута се жалио станици милиције и Скупштини општине у Призрену јер су ђаци, Албанци, из оближње основне школе упорно чинили штету на старој Цркви Св. Николе, и чак су нападали њеног послужитеља.²⁶ Такође, долазило је и до провала у зграду Црквене општине код Цркве Св. Ђорђа, а на мети су се налазили и храмови у околини: манастир Св. Марка у Кориши, црква у Коретину...²⁷

²¹ Ђ. Слијерчевић, *Istorija Srpske pravoslavne crkve. III knjiga: Za vreme Drugog svetskog rata i posle njega*, Ђ. Слијерчевић, Keln 1986, 304–307.

²² А. Савић, *Библиотека Призренске дојословије – Задужбина Симе Андрејевића Ијуманова (1872–2012)*, Народна библиотека Србије, Београд 2013, 70.

²³ В. Бован, *Призренска дојословија*, Српска православна Богословија Светих Кирила и Методија, Ниш 2007, 231–233.

²⁴ Н. Ђураков, В. Бован, *Призренски синоменар XX века*, Манастир Светог Романа, Крушевац 2000, 154.

²⁵ Павле (Стојчевић, 1914–2009), епископ рашко-призренски од 1957. до 1990, патријарх СПЦ од 1990. до 2009. године.

²⁶ *Шийтарски јеноцид над Србима у 20. веку*, 258–259, 294, 301.

²⁷ Исто, 312–313.

Комунистичка власт је отежавала рад Богословији, па је вршен притисак на родитеље деце из покрајине да их повуку из школе, деци из других крајева нису издаване дозволе за боравак у пограничној зони чији је Призрен био део и др.²⁸

Крајем шездесетих већ тежак положај СПЦ у Југославији је додатно погоршан отварањем две важне теме на којима је Црква ушла у конфликт са комунистичком влашћу. Прво је 1967. македонска нација закружена неканонским одвајањем Македонске православне цркве од СПЦ.²⁹ Одлука је имала директне последице по Богословију у Призрену, будући да је око 40 ученика по директиви напустило школу. Школовање су наставили у новооснованој богословији Македонске православне цркве у селу Драчеву, крај Скопља.³⁰ Био је то велики ударац на Призренску богословију, од кога се опорављала током неколико наредних година.

Друга тема на којој је СПЦ ушла у конфликт са режимом је била одлука СО Цетиње из децембра 1968, коју је подржало црногорско руководство, о дуго планираном рушењу Његошеве капеле на Ловћену и подизању маузолеја по пројекту Ивана Мештровића. Одлука је била директна последица политичке кампање расрбљавања Црне Горе. Капела је срушена 1972. године, након чега је на њеном месту подигнут маузолеј без икаквих српских и „црквено-религиозних елемената”, како је комунистичка влада Црне Горе изричито тражила.³¹

Оба примера речито указују на начин на који су комунистичке бирократе у федералним јединицама користиле идеолошка, комунистичка оправдања за вођење националне политике. Сличан процес се одвијао и на простору САП Косово. Вековне традиције Срба (прославе Видовдана на Газиместану, вашари о Великој Госпојини у Грачаници и Дечанима, сабор у Девичу и друго) потискиване су под изговором да су то верске свечаности, док су албански национални празници подржавани и масовно обележавани. Као непријатељски политички акт оцењивана је и прослава православне Нове године.³²

²⁸ В. Бован, н. д., 279.

²⁹ Ђ. Слијерчевић, н. д., 276–283.

³⁰ В. Бован, н. д., 321.

³¹ *Сумрак Ловћена: документи и прилози о судбини Његошеве капеле на Ловћену 1845–1971*, Епархија банатска – Глас цркве – Задужбине Косова, Вршац–Шабац–Београд 1989, 41.

³² М. Гагаливић, *Бурна времена*, 75.

Непријатељски однос комуниста према СПЦ у САП Косово је био допуњен чињеницом да су манастири и цркве Епархије рашко-призренске били највидљивији и најпознатији доказ српског идентитета покрајине. О односу покрајинског руководства према српској културној баштини речито сведочи епизода из 1967. године, када су представници Народног музеја Србије и других научних институција из Београда отишли на разговор код председника Скупштине САП Косово Фадила Хоџе. Тема разговора је био наставак истраживања на археолошком локалитету Ново Брдо, средњовековном трговачком и рударском центру. У духу постбрионских промена требало је укључити и научне институције из покрајине у истраживање. Међутим, Хоџа им је кратко одговорио: „Нас то [Ново Брдо] уопште не интересује, то је српски споменик”.³³

Уместо истраживања која су показивала вековно присуство Срба на простору САП Косово, покрајинске институције и институције Албаније су организовале низ заједничких археолошких ископавања, са циљем да докажу да је ту била постојбина илирског племена Дардана, наводних праотаца Албанаца. Тако је требало дати подлогу тврдњама о „историјској неправди” учињеној Албанцима 1918. године, када су Косово и Метохија припали Србији.³⁴

Након уставних промена 1968. године однос институција САП Косово према СПЦ, од општинског па до покрајинског нивоа, карактерисали су незаинтересованост, игнорисање, а често и отворено непријатељство.

Архива манастира Високи Дечани пружа добар увид у низ проблема са којима се свештенство и монаштво Епархије рашко-призренске суочавало од друге половине шездесетих. Учестале су крађе, нелегална сеча шуме и узурпације имовине. Свештена лица су се суочавала са вређањем, псовкама, претњама и физичким нападима.

Извештаји који су из Епархије рашко-призренске слани Синоду СПЦ показују да су се са највећим проблемима суочавали цркве и манастири у деловима покрајине који су важили за ранија качачка и балистичка упоришта. У већини истих области 1998/1999. је букнула албанска оружана побуна. Са крађама, оштећењима имовине, вређањем свештенства и верника, и физичким нападима суочавали су се манастир Девич, у срцу Дренице (где су Срби и

³³ „Разговор са др Мирјаном Ђоровић-Љубинковић”, *Гласник Српској археолошкој друштва* бр. 5 (1989), 143.

³⁴ Б. Павловић, *Албанизација Косова и Метохије*, Европско слово, Панчево 1996, 176–177.

свештенство СПЦ страдали у оба светска рата), потом Марков манастир у Кориши код Призрена (где су Срби такође страдали у оба рата и где су били чести међунационални ексцеси и националистички испади Албанаца), Високи Дечани и дечански метох Гориоч код Истока, манастир Бинач код Витине, цркве у Сувој Реци и околини Урошевца...³⁵

Дечански игуман Макарије (Поповић)³⁶ упорно је слао жалбе и извештаје Скупштини општине (СО) Дечани, локалној станици милиције, покрајинским органима, епископу рашко-призренском Павлу и Синоду СПЦ. Општинске и покрајинске институције су остајале неме, чак и када је долазило до физичког насиља, а у дописима су јасно навођена имена починилаца или потенцијални сведоци.³⁷

Када би неки одговор стигао, одговорност је по правилу пребацивана на другог. Када се 1974. игуман Макарије жалио да непозната лица краду песак из корита Бистрице и копајући поткопавају темеље манастира, из станице милиције у Дечанима му је одговорено „да све то што наводите у вашем захтеву није у надлежности овог органа, већ других органа, Суда, СО-е у Дечанима, као и других фактора у Покрајини, јер се манастир налази под заштитом државе”.³⁸

О односу надлежних према молбама из манастира да их заштите и обезбеде им личну и имовинску сигурност сведоче речи игумана Макарија на крају једног дописа Епархијском управном одбору у Призрену из 1971. године: „Такође извештавам да знате да смо оштећени, а мишљења сам да би било узалуд коме се жалити. Могли би само да будемо исмејани, а друге користи од тога не би имали. Нека се зна да смо се жалили, и то је доста”.³⁹

Четири године касније, након више десетина молби и жалби упућених надлежним органима, игуман Макарије је у новом писму Епархијском управном одбору: „Све су прилике да се крађи не

³⁵ *Зауждине Косова. Сјоменици и знамења српској народа*, ур. А. Јевтић, Епархија рашко-призренска – Богословски факултет у Београду, Призрен – Београд 1987, 820–829.

³⁶ о. Макарије (Поповић, 1920–1981), старшина манастира Високи Дечани од 1957. до 1977. године.

³⁷ Архив манастира Високи Дечани (АВД), Општа архива, 1971, Допис настројитеља манастира станици народне милиције Дечани, 21. август 1971.

³⁸ АВД, Општа архива, 1974, Допис командира станице милиције Исмаиља Краснићија старешини манастира, 4. јун 1974.

³⁹ АВД, Општа архива, 1971, Допис настројитеља манастира епархијском управном одбору у Призрену, 9. април 1971.

може стати на пут. Ту нико никога не слуша већ краде ко стигне. Не краду само нама, већ и један од другогa, и ко је незаштићен, нема мушког особља у фамилији да га брани, пролази као и ми незаштићени калуђери”.⁴⁰

Архива манастира Високи Дечани показује да нису сви Албанци били непријатељски настројени према СПЦ. У књигама приложника манастиру пуно је имена Албанаца из оближњих Дечана, Ђаковице, али и из других, удаљених делова покрајине. Више Албанаца је обављало разне послове за манастир, попут чувања стокe и рада на имању. Манастирско братство је издавало потврде да су радили на манастирском газдинству и пре Другог светског рата, како би могли да регулишу пензију. И даље су неговани добри односи са породицом манастирских војвода, чији чланови су од 1941. до 1945. чували манастир. Игуман Макарије је писао Верској комисији Републичког извршног већа предлажући да се чланови породице награде, јер „када се види и чује да је неком од припадника албанске народности признато што је чувао манастир, сасвим ће друкше одјекнути признање. Трудиће се његови потомци и други да следе његовом примеру, и све би то било врло повољно и позитивно за овај манастир”.⁴¹

Овакве иницијативе покрајинско руководство није охрабривало. Под изговором комунистичког односа према Цркви, проблеми са којима се СПЦ суочавала су игнорисани, и тако фактички подстицани, јер се починиоци крађа, узурпација земље или напада нису били кажњени. Истовремено, покрајинско руководство се ангажовало да угуши све покушаје из Епархије и врха СЦП да ван покрајине проговоре о својим проблемима.

Такав однос је био највидљивији на најосетљивијем питању – масовном исељавању Срба из покрајине, које се интензивирало након Брионског пленума. Епископ Павле је у извештајима упућеним Синоду СПЦ упозоравао да се исељавање Срба одвија „мање-више са целе територије епархије”.⁴² Међутим, због политичких односа који су владали у СФРЈ од краја шездесетих, о проблему

⁴⁰ АВД, Општа архива, 1975, Српски православни манастир у Дечанима Епархијском управном одбору Призрен, бр. 35, 25. 4. 1975.

⁴¹ АВД, Општа архива, 1971, Републичко извршно веће – Верској комисији, бр. 82, 2. 12. 1971.

⁴² *Епископ рашко-призренски Павле. Извештаји са расцепиој Косова Светом архијерејском синоду за Свети архијерејски сабор Српске православне цркве 1957–1990*, прир. В. Вукашиновић, Г. Станић, Издавачка фондација Архиепископије београдско-карловачке – Фондација Патријарх Павле, Београд 2013, 83.

исељавања се није јавно говорило. СПЦ је била једина институција која је то покушавала. Патријарх СПЦ Герман је више пута безуспешно покушавао да са републичким руководиоцима, конкретно Петром Стамболићем, разговара о исељавању.⁴³ Исто је покушавао и у покрајини. Наишао је на затворена врата. Председник Председништва ПК СК Косова Махмут Бакали годинама је одбијао да га прими, иако је овај то упорно тражио.⁴⁴

Покрајинско руководство је лоше односе имало и са епископом Павлом. У извештајима су говорили да је „доста екстреман”, „конзервативан” и склон да „нереално приказује стање односа на Косову, тврдњама да раде у отежаним условима, да се на њих врши притисак”.⁴⁵

Користећи неповерење режима према Цркви руководство САП Косова је успевало да угуши све протесте и упозорења да траје масовно исељавање Срба из покрајине. Када су из Приштине савезним инструкцијама достављали извештаје о стању у САП Косово, наводили су да повремено долази до мањих националистичких испада Албанаца, а одмах потом, ради својеврсне равнотеже, упозоравали су на српски национализам, посебно активности СПЦ и „преувеличавање и драматизацију неких појава на Косову”.⁴⁶

Однос покрајинског руководства и општинских институција према СПЦ директно се одражавао на живот наставника и ученика Богословије у Призрену током седамдесетих и осамдесетих година. У овом периоду на челу Богословије су били ректори Методије Муждека (1955–1971), Иринеј Гавриловић (1971–1974), Никодим Ђураков (1974–1984) и Милутин Тимотијевић (од 1984).

У директним контактима са надлежнима наилазили су на љубазност, али су сви њихови захтеви и молбе игнорисани. Посебно су одбијани захтеви за градњу нових просторија, што је била највећа потреба Богословије.

⁴³ АС, фонд Председништво СР Србије (г274) к23/II, „Односи са верским заједницама у СР Србији” (Строго поверљиво), Материјали са 81. седнице Председништва СР Србије...

⁴⁴ АЈ, фонд Председништво СФРЈ (803) к102, Материјали са 75. седнице Председништва СФРЈ, одржане 15. маја 1981, стенографске белешке (Строго поверљиво), излагање Лазара Мојсова, Цвјетина Мијатовића.

⁴⁵ АС, фонд Комисија ИВ СР Србије за односе са верским заједницама (21) к159, „Стање и актуелни проблеми у односима између државних органа и верских заједница у САП Косово”, септембар 1978. (Строго поверљиво).

⁴⁶ АС, б2 ПК СКК ф31, „Информација са састанка Председништва ПК СК Косова, на којој су разматрана нека питања политичко-безбедносне ситуације у Покрајини”, Информације из домена рада ПК СК Косова 1978–1982.

Ректор Иринеј (Гавриловић) на своју је руку покренуо реновирање старих, руинираних зграда и изградњу нових, неопходних просторија. Дозволе су се добијале тешко. Ректор је одлучио да и поред тога започне са градњом. Из зграде коју је подигао још Сима Игуманов избачена је земља и оспособљена је за наставу. Сређене су кухиња и амбуланта, увођено је парно грејање. Реновирање није добро примљено код општинских власти, али нису ни рушили изграђено.⁴⁷ Грађевински радови су окончани 1976, чиме су услови за живот постали много бољи, иако и даље далеко од нивоа очекиваног за интернат те врсте.

Након удара који је Богословија претрпела 1968, када је скоро половина ученика напустила школу и отишла у Македонију, број ученика је споро растао. Још мање их је завршавало школовање. Тако је током 1976. диплому стекло 10 богослова, 1977. њих 12, 1978. ниједан, 1979. само четворица. Од почетка осамдесетих број је почео постепено да расте, али све до 1990. није прешао више од 20 ученика годишње.

Масовне демонстрације и покушај побуне Албанаца у САП Косово у пролеће 1981. донели су велике промене у политичким околностима. Демонстрације су окарактерисане као „контрареволуција”, што је била најтежа могућа квалификација у комунистичком вокабулару. Покрајинско руководство се нашло у политичкој дефанзиви. Јавно је отворено питање масовног исељавања под притиском Срба из покрајине. Председник Председништва ПК СК Косова Махмут Бакали и председник Председништва САП Косово Џавид Нимани морали су да поднесу оставке. Крајем 1981. републичко руководство Србије покренуло је питање преиспитивања уставних односа републике и покрајина. Убрзо је започело и самоорганизовање Срба у САП Косово. Од 1982. центар Српског покрета отпора се постепено формирао у Косову Пољу.⁴⁸

Током осамдесетих у САП Косово је и даље трајала албанска политичка доминација, али је она била оспорена. Из републичког руководства су упорно захтевали сужавање аутономије покрајина, тврдећи да су постојећи односи довели до покушаја контрареволуције на Косову. До усвајања амандмана на Устав Србије, у марту 1989, ово питање је дефинисало однос Србије и покрајина, пресликавало се на односе у читавој федерацији и снажно утицало на

⁴⁷ В. Бован, н. д., 329.

⁴⁸ П. Ристановић, н. д., 216–243.

свакодневни живот у покрајини. У новим политичким околности-ма покрајинско руководство је као свој главни циљ поставило очување самосталности у односу на републику. Упориште у његовом остваривању су стварали међу Албанцима у покрајини, ширећи уверење да је одбрана постојеће аутономије питање физичког останка Албанаца. Како су Срби јавно захтевали да се устав мења и покрајина чвршће веже за републику, односи између две етничке групе су постојали све лошији, испуњени тензијама.

Нове околности су се директно одразиле на положај Епархије рашко-призренске и Богословије у Призрену. Већ крајем седамдесетих услед дугогодишње политике албанизације нетрпељивост дела Албанаца према СПЦ и Богословији постајала је све израженија. Један младић, Албанац, физички је насрнуо на епископа Павла. Након демонстрација 1981. односи су се додатно погоршали.

Ученици Богословије, крајем седамдесетих их је било око стотину, већину времена проводили су у кругу школе. Излазили су ретко, и увек су били под строгим надзором професора. Сведочанства некадашњих ученика говоре да су то често доживљавали као претерану контролу, а тек касније су схватили да је у питању била брига.⁴⁹

Настава се одвијала сваког дана осим недеље и за време великих црквених празника. Ван круга Богословије ученици су излазили у тачно прописаним приликама. Били су обавезни да присуствују богослужењима, радним данима јутрењу и вечерње, недељом и празником и на светој литургији. На богослужења се ишло у Саборни храм Св. Георгија, удаљен око 300 метара. Ишли су у колони по двоје. Успут су их многи поздрављали, али било је и другачијих повика.

Такође, имали су излазак у град недељом од завршетка литургије до 19 часова, средом и суботом од ручка до 19 часова. Више пута су избијале туче са Албанцима. Најтежа је била она у којој су тешко повређена два ученика. Исечени су разбијеним флашама.

Било је и напада на наставнике. Епископа Павла поново су напали Албанци. На мети се нашао и професор Јован Радисављевић. Милутин Тимотијевић, ректор од 1984, нападнут је два пута. Једном су га дечаџи, Албанци, гађали камењем. Један камен га је погодио у главу и збацио му камилавку у реку. Други пут је пребијен палицом. Нападач му је поломио руку.⁵⁰

⁴⁹ Н. Ђураков, В. Бован, н. д., 153.

⁵⁰ *Шийтарски геноцид над Србима у 20. веку*, 322.

Напади речито говоре о атмосфери која је током осамдесетих завладала у читавој покрајини. Разлика у односу на претходну деценију била је у томе да сада Срби нису желели да ћутећи трпе. Поново је једно од првих упозорења на тежак положај Срба и СПЦ у покрајини дошао из редова Цркве. У мају 1982. група од 21 монаха и свештеника СПЦ је упутила „Апел за заштиту српског живља и његових светиња на Косову”. Био је то први јавни покушај да се на стање у покрајини утиче ван форума СК. Међу ауторима апела, поред Атанасија Јевтића и Амфилохија Радовића, био је и професор Богословије у Призрену Дамаскин Давидовић.⁵¹

Атмосфера у покрајини и Призрену током осамдесетих година неминовно се одражавала на рад Богословије. Постојао је сталан проблем да се упише довољан број ученика. Због тога су поједина годишта морала да буду распуштана, а преостали ученици да одлазе на школовање у друге богословије. Такође, због недостатка станова за наставнике било је тешко привући предаваче. Тај проблем је коначно решен 1987, када је обезбеђено шест станова. Потом је 1990. завршено још четири стана. Свеукупно, услови за живот знатно су се побољшали у погледу хигијене, смештаја и исхране.⁵²

Притисак са којим се Богословија суочавала имао је за циљ да доведе до њеног гашења, што би неминовно водило до брзог осипања српске заједнице у Призрену. Међутим, у Богословији су имали скоро 120 година дуго искуство опстајања у често тешким околностима. Иако је долазило до великих проблема да се попуне разреди, функционисање Богословије ниједног тренутка није доведено у питање. Коначно, након уставних промена у марту 1989. и враћања покрајине под окриље републике, околности су постале повољније. Деведесете године носиле су нове, другачије изазове, али су пад комунизма и успостављање српске доминације у покрајини донели смањивање притиска и коначно могућност за нормално функционисање школе, после скоро пуних педесет година. Године 1991. Задужбини Симе Андрејевића Игуманова враћена је зграда на Теразијама, у Београду, Задужбина је обновила свој рад и тако омогућила стабилно издржавање Богословије, што је током претходних пола века био један од највећих проблема.⁵³

⁵¹ Апел је упућен Председништву СФРЈ, Председништву СР Србије, Скупштини СР Србије и Св. архијерејском синоду за Св. архијерејски сабор. Текст је достављен и свим већим београдским листовима. „Апел за заштиту српског живља и његових светиња на Косову”, *Православље*, 15. мај. 1982.

⁵² В. Бован, *Призренска дојословија*, 324.

⁵³ А. Савић, н. д., 45.

Petar Ristanović

INFLUENCE OF POLITICAL CIRCUMSTANCES IN SAP KOSOVO
(1968–1990) ON THE SITUATION IN THE DIOCESE OF RAŠKA AND
PRIZREN AND THE PRIZREN SEMINARY

Summary: The reform of the Yugoslav federation in the mid-1960s marked the beginning of Albanian domination in the SAP Kosovo. During the period from the adoption of the amendments to the SFRY constitution in 1968, until the constitutional changes in 1989, the goal of the provincial leadership was to impose the Albanian and erase the Serbian identity of the province, so that in the next round of constitutional changes they would have stronger arguments for the province to become a seventh Yugoslav republic. Serbian Orthodox Church, as a symbol of Serbian identity of Kosovo and Metohija, faced hard times. There were numerous cases of theft, land usurpation and attacks on clergy. Numerous complaints sent to the provincial institutions remained unanswered. The Prizren seminary was going through difficult days. Lack of students and constant pressure from local institutions threatened the existence of the seminary. Teachers and students experienced several attacks from local Albanians. The situation changed for the better only after the constitutional changes in 1989 and the adoption of the new constitution of Serbia in 1990, which imposed stronger grip on province from republic institutions.

Key words: Serbian Orthodox Church, Diocese of Raška and Prizren, Serbian Orthodox Seminary of Saints Cyril and Methodius, SAP Kosovo, albanization, Kosovo issue.